

Yves Chevrel
Sorbonne Université

Prevodi in njihov doprinos k oblikovanju evropske kulturne dediščine

Skorajda nemogoče se je opreti na apriorno definicijo Evrope: gre za polnopravno celino? Del evrazijske celine? Svetovno regijo? Ni ji lahko določiti vzhodnih meja, tej geografski pa se pridružujejo še raznovrstnost pokrajin, zaznamovanih z različnimi tipi tal in podnebji, etnična raznolikost njihovih prebivalcev, številčnost njihovih jezikov in verski pluralizem, veliko število držav, ki so podedovale nestabilne meje, itd. Vse to je botrovalo nastanku množice neskladnih, med seboj težko združljivih nacionalnih diskurzov, ki so nosilci bolj ali manj prikritih nacionalističnih zamer. Vendar ti neskladni elementi ne sestavljajo nič manj uveljavljene celote, kot je bila tista, ki je od začetka renesanse v svetovnem merilu igrala pomembno vlogo (tisk, odkritja, politične doktrine, industrijska revolucija, kolonizacija, itd.). Kljub vsemu pa Evropa leta 2020 vendarle ni več center, temveč svetovna regija. Ali ta dobro znana situacija vpliva na vlogo evropskih komparativistov 21. stoletja? Kakšna je lahko danes v evropskem merilu vloga komparativistike?

Ustanovitev društva »Réseau Européen d'Études Littéraires Comparées« leta 2005, ki je leta 2017 postala »Société Européenne de Littérature Comparée« želi povezati raziskovalce in učitelje s ciljem, da bi se spodbudil premislek o odnosu med *primerjalno književnostjo* kot stroko in vprašanji evropske kulturne identitete. Zgodovina prevodov pri tem nudi še posebej bogate možnosti.

Dela o zgodovini prevodov v Evropi so se pojavila šele pred kratkim, v 19. stoletju, po nekaj študijah o Bibliji in klasičnih jezikih (grščini in latinščini). Leta 1986 je Belgijec Henri Van Hoof pod naslovom *Petite Histoire de la traduction en Occident* zbral serijo člankov, nato pa je leta 1991 predstavil razširjeno publikacijo, *Histoire de la traduction en Occident*. Na začetku 21. stoletja se nato pojavijo dela, ki se osredotočajo na države oz. skupine evropskih držav, med katerimi lahko omenimo *Historia de la traducción en España* (Lafarga & Pegenaute, 2004), *The Oxford History of Literary Translation in English*, *Suomennoskirjallisuuden historia*, *Europäische Übersetzungsgeschichte* (France & Gillespie, 2006–2010), *Histoire des traductions en langue française* (Riikonen, et al., 2007) in *Histoire de la traduction littéraire en Europe médiane. Des origines à 1989* (Chalvin, et al., 2019).

DOI:10.4312/ars.17.1.11-23

Vsako izmed teh šestih del ponuja zgodovinski pregled v Evropi široko razširjene dejavnosti – prevajanja – in se pri tem osredotoča na specifičen prostor, ki je lahko geopolitičen (Španija, ena izmed dveh držav iberskega polotoka; vzhodno-srednja Evropa, koncept, ki danes obsega 16 držav) ali jezikoven (angleški, finski, francoski), posebno mesto pa zaseda *Europäische Übersetzungsgeschichte*, ki podaja delno sistematično, delno zgodovinsko raziskavo o velikem delu Evrope. Ta dela odpirajo nove raziskovalne perspektive. Pritrdimo lahko izjavi urednikov *Oxford History of Literary Translation in English*: »This is an unprecedented undertaking. [...] The story of [...] English literary translation has never been accorded full-scale treatment,« (France & Gillespie, 2006-2010/4, viii) in izjavi urednikov *Histoire de la traduction littéraire en Europe médiane*: »Prevajanje v vlogi katalizatorja skupne evropske kulture in identitete je bilo doslej le malo raziskano. Praktično ni področne zgodovine, ki bi preučevala razvoj prevajalskih praks in kulturno vlogo prevajanja na širšem področju« (Chalvin, et al., 2019, 7).

V kolikšni meri lahko prevodi prispevajo k oblikovanju evropske kulture ?

Literatura in kultura sta zelo dober par: splošno sprejeto je, da kanonska literarna dela neke dežele oblikujejo temeljno podstavo njeni nacionalni enotnosti. Zaradi tega delno obidejo zgodovinarje, četudi so nekatera izmed njih izpostavljena ponovnemu vrednotenju, večina namreč predstavlja še vedno aktualno skupno dediščino. Literarnozgodovinskih del o določeni nacionalni književnosti tako najpogosteje ne pišejo »poklicni« zgodovinarji (ki so kot taki prepoznani znotraj stroke), temveč strokovnjaki za to književnost, ki si prizadevajo analizirati literarne stvaritve generacij pisateljev, ne da bi mednje vključili prevedena dela. Ko so ta omenjena, je njihovo mesto največkrat omejeno na priloge. Čeprav so se študije literarnih prevodov razvijale od 19. stoletja, so pogosto obravnavale samo posamezen primer, ne da bi zares upoštevale zgodovinsko perspektivo. Poleg tega je bil, predvsem v Franciji, poudarek na primerih znanih prevajalcev, ki so bili tudi pisatelji (Nerval, Baudelaire, Mallarmé, Yourcenar). Konec 20. stoletja pa se je pozornost poklicnih zgodovinarjev usmerila k socialni zgodovini in zgodovini mentalitet, kar je pomenilo uveljavitev (drugačnega) pristopa k vlogi pisnih virov, pri katerem »literarno« zaseda enakovredno mesto kot vsi drugi viri.

Posledica takšne usmeritve je relativizacija literarnega, saj daje prednost njegovi sociološki funkciji in znova preizprašuje njegovo definicijo, ki pa se je ni mogoče lotiti drugače kot z zgodovinskim pristopom: po širokem pojmovanju literarnega v obdobju renesanse, ki je v zahodni Evropi dolgo vključevalo zgodovinska, politična, govorniška, celo znanstvena dela, se je uveljavilo ozko zamejeno literarno področje z žanri in kanoni, a se je nato, se zdi, v 20. stoletju spet razširilo, da bi sprejelo mladinsko književnost, pričevanjsko literaturo (ki je trenutno v polnem zamahu) in strip, ter retrospektivno vključilo dela, kot je Biblija, ki so se otresla statusa svetega teksta.

Pridevnik *literaren* se pojavi le v treh od šestih zgodovinskih pregledov, ki smo jih zgoraj podali za referenco, vendar je njegov pomenski obseg sam po sebi vprašljiv. Skupni predgovor k vsem zvezkom *Oxford History of Literary Translation in English* pridevnik *literary* komentira tako: »We use the word ‚literary‘ in the old broad sense which it has still not completely lost, to encompass something like the full range of non-technical work which has made up the reading of the literate public« (France & Gillespie, 2006–2010/4, viii). Pravzaprav so v vsakem izmed zvezkov upoštevane različne rabe tega izraza glede na obravnavano obdobje. I. zvezek (do leta 1550) zajema dele, ki obravnavajo znanstvene in medicinske prevode; II. zvezek (obdobje 1550–1660) izpostavlja širše kulturno polje določenega obdobja in vključuje zgodovino, politiko, filozofske in moralne spise, medtem ko III. zvezek (obdobje 1660–1790) niansira prejšnjo razlago s trditvijo, da je izraz »literaren« tu rabljen fleksibilno in pragmatično. IV. zvezek (obdobje 1790–1900) pojasnjuje: »The word ‚literary‘ is taken in a broad sense, to include for instance devotional writing, political pamphlets, or popular science, but excluding technical, or strictly utilitarian translation such as manuals, medical textbooks, grammars or catechisms« (France & Gillespie, 2006–2010/4, 136).

Med tremi deli, katerih naslovi ne omenjajo vključitve literarnega, a v katerih so prisotni prevodi Biblije, *Historia de la traducción en España* omenja samo redke aluzije, »eventuales alusiones a traducciones de textos no literarios« (Lafarga & Pegenaute, 2004, 16), in *Europäische Übersetzungsgeschichte* opozarja: »Neben der sog. ‚schönen Literatur‘ sollen auch religiöse, philosophische und fachliche Texte in das Blick genommen werden« (France & Gillespie, 2006–2010, 15). Nasprotno si je *Histoire des traductions en langue française* za cilj zadala zavzeti jasno držo, s tem ko se je odločila nasloviti »vsa področja »duhovnega življenja« v širokem pomenu, s posledično vključitvijo znanosti, verskih del, prava, filozofije, zgodovine« (Riikonen, et al., 2007/I, 9).

Za ponazoritev se lahko navežemo na razmislek o literarnem polju, kakor ga predstavlja Pierre Bourdieu. Skrajna pola sheme simbolnih dobrin, ki jo je vzpostavil ta sociolog, kažeta na hierarhičen odnos med »omejeno produkcijo« (*production restreinte*) na vrhu in »široko produkcijo« (*grande production*) na dnu (Bourdieu, 1971, 49–126). Ta dva pola je možno znotraj »polja prevajanja« zvesti na nasprotje med poetičnim in pragmatičnim prevajanjem, utemeljeno v naravi prevajanega teksta; na eni strani delo visoke literarne vrednosti, recimo pesem, na drugi utilitaren izdelek, recimo reklamni plakat. V obeh primerih gre za tekste, katerih branje v daljšem ali krajšem časovnem obdobju prispeva k oblikovanju kulturnega obzorja bralcev. V prvem primeru so predpisovalci branja tisti, ki definirajo nek kanon, ki ga šolski in univerzitetni sistem poučevanja nato razširita med bralce, v drugem primeru pa so si bralci, ki jih je pritegnil glede na spretnost oglaševalcev bolj ali

manj atraktiven plakat, sami ukazali, da si bodo priskrbeli želeni produkt. Med tema skrajnima primeroma najdejo svoje mesto tudi drugi, ki kažejo, da je lestvica vrednot nepretrgana: mladinska književnost, tako imenovana »žanrska« dela (kriminalke, fantazija, ljudske pravljice ...), tudi opere, pesmi, celo filmi (severnoameriško gledališče je postalo v Evropi najprej znano zaradi filmskih adaptacij), ne smemo pa pozabiti niti na filozofska, verska, znanstvena, zgodovinska, politična dela, itd. Celota izvornih in prevedenih tekstov, ki krožijo po nekem prostoru, prispeva k oblikovanju kulturnega polja določenega naroda. Ta odprtost se zdi nujna, če želimo izmeriti vplive prevodov znotraj kulturnega polja. Brez pridržka lahko pritrdimo opažanju François Valottona v članku za revijo *Histoire et civilisation du livre*: »Zgodovino kulturnih transferjev prek književnosti je treba preučevati. In to predvsem na področju zgodovine prevodov. Ta se še vedno prepogosto omejuje z upoštevanjem izključno literarnega področja« (Valotton, 2012, 43).

Pregled nekaj izbranih področij zunaj »literarnega« omogoča pogled na različne vplive, ki jih imajo prevodi znotraj nacionalnih kultur Evrope.

Na področju religije je dovolj opomniti, da so prevodi Biblije v evropske ljudske jezike pogosto predstavljali začetno točko razvoja nacionalnih književnosti in Evropejcem hkrati priskrbeli homogeno versko podstavo. Poznamo tudi temeljno vlogo, ki so jo odigrali nekateri izmed njih, kot na primer Luthrov prevod v nemško-govorečih deželah in t. i. prevod kralja Jakoba (King James Version) v angleško govorečih deželah. Skozi stoletja je prevajanje verskih besedil pogosto povzročalo interpretacijske težave, katerih posledice so še dandanes nezanemarljive. Ali hebrejski izraz iz znane Izaijeve prerokbe (7,14), ki naznanja prihajajoče »rojstvo v Davidovi hiši«, pomeni »mlado ženo« ali »devico«? Kako je to ključno vprašanje mariologije naslovljeno v različnih evropskih jezikih? Še eno vprašanje: pri prevodu prošnje na koncu očenaša, »odreši nas vsega hudega« (*délivre-nous du Mal*), *apo tou ponèrou*, ki jo Vulgata prevaja z *a malo*, se je nemščina morala odločiti med *übel* ali *böse*, da bi izrazila grški *ponèros*. Kant je prepričan, da dvojica *übel/böse* implicira dve vrsti sodb, ki sta pomešani v latinskem *malum*.

Poleg tega se latinski *malum* postavlja v nasprotje z *bonum*, to dvojico pa so v različnih oblikah neprestano prevzemali filozofi. Pravzaprav je evropska filozofija bogata v izrazih, za katere nas mika, da bi jih tako kot Barbara Cassin (2004) označili za »neprevedljive«. Njeno delo, pri katerem je sodelovalo skoraj 150 sodelavcev, se podrobno ukvarja z niansami temeljnih filozofskih konceptov glede na jezike, v katerih so se oblikovali. Preko katerih izrazov so se po Evropi širili koncepti, s katerimi so rokovali Platon, Descartes, Spinoza, Locke, Kant, Vico, Kierkegaard, Blaga, Unamuno itd.?

Zgodovinska dela prevajalcem in urednikom pogosto povzročajo težave, saj ciljne publike nimajo enakih kulturnih obzorij. Že preprost pregled naslovov prevedenih

zgodovinskih del lahko razkrije odklone, včasih vezane na okoliščine, včasih pa na trdovratnost navad ali ustaljenih vzorcev, ki so še toliko močnejši zaradi ukoreninjenosti v šolsko tradicijo. Kot prvi primer bomo navedli delo Američana Georgea L. Mossa *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars* (1990), katerega temeljna teza je, da izkušnja surovosti v času vojn omogoča nastanek gibanj, kakršno je bilo nacizem. Nemški prevod U. Rennerta (1993) nosi naslov *Gefallen für das Vaterland: nationales Heldentum und namenloses Sterben*, francoski prevod É. Magyarja (1999, poizd. 2009) pa *Guerre au totalitarisme : la brutalisation des sociétés européennes*. Razloge za te odklone lahko verjetno iščemo v sodobnih historiografskih razpravah, vezanih na Nemčijo in Francijo.

Drugi primer razkriva vpliv tradicije razhajajočih se nacionalnih diskurzov. Dober primer ponujajo različna pojmovanja premikov prebivalstva v Zahodni Evropi med 3. in 6. stoletjem, kakor jih predstavlja zgodovinopisje različnih narodov. Delo Hans-Joachima Diesnerja *Die Völkerwanderung* (1976) je R. Simon v francoščino leta 1977 prevedel z naslovom *Les Grandes Invasions*. Ne v naslovu izvirnika ne v naslovu prevoda ni nobene natančnejše oznake, bralci naj bi brez težav prepoznali opisano zgodovinsko obdobje, vendar pa si sta nakazani gledišči, ki to prepoznanje omogočata, jasno nasprotujoči. Angleški prevod C. S. V. Scotta (1978) sicer nosi naslov *The Great Migration*, ki se ujema z izvirnikom, a mu dodaja podnaslov, *The Movements of People across Europe AD 300–700*, namenjen bralski publiki, ki bi lahko imela težave s prepoznavanjem zgodovinskega obdobja. Nasprotno pa je monografija Malcolma Todda *Migrants and Invaders: The Movements of Peoples in the Ancient World* (2002) v nemščino v istem letu prevedena z naslovom, skrčenim na *Die Zeit der Völkerwanderung*. Nasprotje med izrazom »invasions« (ki ga favorizirajo romanski jeziki) in »migrations« (ki je bliže germanskim jezikom) izhaja iz zgodovinopisja 19. stoletja. Vendar pa se zdi, da je dandanes prišlo do konsenza v prid izrazu »migracije« (*migrations*).

Na področju prava se prevajalci pogosto soočajo s težavami z jezikovno adaptacijo. Latinščina je dolgo ostala jezik prava Bizantinskega cesarstva, ki je bilo osnovano na zbirki *Corpus Juris Civilis*, nastali v 6. stoletju pod cesarjem Justinijanom, v 9. stoletju pa je ta zakonik z grškimi prevodi in komentarji končno postal dostopen večinsko grško-govorečemu prebivalstvu. Konec 18. stoletja razvoj mednarodnih odnosov – angleški jurist Jeremy Bentham v delu iz leta 1789 ustvari termin »inter-national« – prinese študije »primerjalnega prava«, ki se razvija celotno 19. stoletje. V 20., predvsem pa na začetku 21. stoletja zaradi globalizacije nastajajo prevodi številnih del s področja teorije prava. Mnoge multinacionalne institucije morajo po zgledu uradno večjezičnih držav razvijati prevode; Evropska unija je tako, soočena s težavami pri prenosu evropskega prava v pravne okvirje vsake izmed držav članic, postala eden največjih svetovnih proizvajalcev prevodov.

Tem različnim področjem (verskemu, zgodovinskemu, pravnemu) lahko dodamo mnoga druga, med njimi tudi področje znanosti. V 19. stoletju so morali francoski kemiki na primer najti ustreznice pojmom, ki so jih uveljavili nemški kemiki, v 20. stoletju pa so bili francoski fiziki soočeni s formulacijo iz kvantne mehanike, ki je bila prvotno skovana v nemščini; Heisenberg je uporabil izraz *Unbestimmtheitsrelation*, ki je bil v francoščino preveden kot »*principe d'indétermination*« (načelo nedoločenosti). Paul Langevin v naslovnem članku prve številke revije *La Pensée. Revue du rationalisme moderne*, ki jo je izdajal Center marksističnih študij in raziskav (CERM) kritizira ta prevod, ki se mu zdi »nekoliko neposrečen zaradi preteklih interpretativnih zlorab« (1939: 8). Zaradi strahu, da tak prevod ne postavlja pod vprašaj znanstvenega principa, ki narekuje večno strmenje k boljšemu poznavanju predmeta preučevanja, svoj članek naslovi »*La physique moderne et le déterminisme*« (»Moderna fizika in determinizem«).

Vsi ti primeri kažejo na veliko raznovrstnost področij, ki prispevajo k oblikovanju kulturne dediščine, pri tem pa seveda ne izključujejo elementov, ki so zahvaljujoč prevodom v evropsko kulturno okolje prišli od drugod: arabski matematični traktati, kitajska astronomija, poezija Perzija Rumija ali Indijca Tagoreja.

V skladu z doslej napisanim zajemajo viri, ki jih je treba upoštevati, zajeten nabor, katerega obseg lahko najprej ocenimo s pregledom digitaliziranih katalogov nacionalnih knjižnic. Ti olajšajo iskanje del, ki so označena kot prevedena. Pomembne baze podatkov ponujajo tudi druga orodja, kot je *Index translationum*, nastal leta 1932 na pobudo Društva Narodov, ki je dostopen v zaporednih elektronskih izdajah, vendar ta orodja zajemajo samo knjige in brošure. Veliko pozornost pa je treba posvetiti tudi periodičnemu tisku, v katerem lahko najdemo vse vrste tekstov: poezijo, novele, pripovedna besedila, znanstvene članke. Revija *La Lumière électrique* je na primer edina publikacija v Franciji, ki je med letoma 1888 in 1890 izdajala prevode dela H. R. Hertza, odkritelja elektromagnetnih valov, prve prevode poezije Reinerja Marie Rilkeja pa najdemo v *Raison d'être*, literarni reviji za poezijo, ki je izhajala med letoma 1928 in 1930. V periodičnem tisku so lahko objavljeni tudi poskusi prevodov, ki bodo kasneje pregledani in dodelani v bolj vidnih medijih.

Prevodi se pojavljajo v številnih medijih, ki jih zato včasih ni lahko poiskati s pomočjo običajnih bibliografskih virov: predvsem na področju znanosti so namreč brošure lahko združevale različne tekste pod enim naslovom. Recenzije del lahko včasih vključujejo precej dolge prevode, enako velja za priročnike o zgodovini te ali one države. Dramska dela pa predstavljajo svojevrstno težavo: prevodi lahko v obliki rokopisov ali tipkopisov dolgo ostanejo neopaženi, dokler dela niso uprizorjena – in tudi to ne pomeni, da bo prevod zatem natisnjen; *Maison Antoine Vitez* v Parizu je pomembno odložišče tovrstnih prevodov. Upoštevati je treba tudi pojave intermedialnosti oz. transmedialnosti, ki so danes v polnem zamahu, že od tridesetih let prejšnjega

stoletja pa so igrali pomembno vlogo, denimo v primeru filma, ki je evropskemu občinstvu odprl vrata do severnoameriškega gledališča.

Ob izobilju gradiva se postavlja vprašanje, kako se lotiti dileme razmerja med kvantiteto in kvaliteto. Prevodi sami po sebi predstavljajo posebno skupino znotraj celote gradnikov kulture nekega jezikovnega ali teritorialnega področja. Možno je količinsko opredeliti število prevedenih del v neki državi v določenem časovnem obdobju. Možno je tudi količinsko opredeliti delež prevodov iz različnih jezikov ali porazdelitev prevedenih del po disciplinah. Tako Gisèle Sapiro v *Histoire des traductions en langue française. XXe siècle* navaja, da v obdobju 1932–1938 prevodi iz nemščine in angleščine skupaj predstavljajo več kot 63 % vseh prevedenih del v francoščino in da v istem obdobju 54 % prevodov (iz vseh izvornih jezikov skupaj) spada na področje literarne vede.

Definiranje »področij« je omogočilo zbiranje podatkov, ki zajemajo številne podznanre: te ključne podatke je treba dopolniti z obravnavo prevodov, izdanih v periodičnem tisku – ki jih je zaradi tega težje poiskati – da bi lahko izluščili gradivo, vredno obravnave v kvalitativni študiji. Vrednotiti prevod z vidika zgodovine prevodov pomeni ovrednotiti delo, ki ga je prevajalec opravil v določenem kontekstu. Ta naloga vključuje očitne faktografske elemente, kot je pregled razmerij med prevodom in izvirkom z vprašanji kot: Kateri izvorni tekst? Gre za celosten prevod, delni ali pomanjkljiv prevod? Vsebuje prevod tudi paratekst? Tem pa je treba dodati vprašanja, ki zajemajo prevajalca, naročnika, medij objave, distribucijo ... vsi ti elementi konstituirajo dovršeno celoto, ki mora voditi h kritičnemu ovrednotenju prevodov, prepoznanih kot pomembnih.

Za primer lahko vzamemo postopno integracijo darvinizma v Evropi. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Races in the Struggle for Life* izide konec leta 1859. Darwin v besedilo nato v petih sledečih izdajah vnese spremembe, končna izdaja pa je objavljena leta 1876. Delo je hitro prevedeno v številne evropske jezike, vendar so prvi prevodi osnovani na različnih verzijah besedila. Po nemškem in nizozemskem prevodu iz leta 1860 se leta 1862 pojavi prvi prevod v francoščino, ki ga Clémence Royer izoblikuje na podlagi tretje angleške izdaje, prevoda v italijanščino in ruščino pa sledita leta 1864. Drugi val prevodov, ki vključuje pol ducata jezikov, sledi med letoma 1871 in 1873, tretji, prav tako s pol ducata jeziki, med 1889 in 1915, nazadnje pa še nekaj drugih evropskih jezikov doživi prevode po letu 1946. Prvi prevodi tega dela – ki bo, kot vemo, botrovalo trajnim polemikam – se torej v Evropi pojavijo v različnih časovnih presledkih in, vsaj na začetku, na osnovi različnih izdaj izvirnika.

Poleg tega je treba pod drobnogled vzeti tudi kvaliteto različnih prevodov. Prevod Clémence Royer iz leta 1862 nosi naslov *De l'Origine des espèces, ou Des lois*

du progrès chez les êtres organisés, ki že pomeni odstopanje od izvirnika. Druga izdaja iz leta 1866 naslov približa izvirniku (*De l'Origine des espèces par sélection naturelle, ou des Lois de transformation des êtres organisés*) in mu dodaja pripis »dopolnjeno z opombami avtorja«. Vendar prevajalka obe izdaji opremi z opombami in komentarji, ki bolj kot Darwinova odražajo njena lastna stališča, in izdaja iz leta 1866 avtorju, ki jo smatra za neavtorizirano, ponudi priložnost za prekinitve sodelovanja s C. Royer. Leta 1873 je tako objavljen nov prevod Švicarja Jean-Jacquesa Mouliniéja, in sicer »na povabilo in z avtorizacijo avtorja« (Darwin, 1873, iii). Nazadnje pa leta 1876 izide prevod Edmonda Barbierja, ki pojasnjuje, da spričo »pomembnih sprememb« (Darwin, 1876, ii), ki jih je avtor vnesel v svoje delo, nobena izmed prejšnjih izdaj ni popolna. Barbierjeva izdaja, ki vsebuje glosarij in indeks, je v 19. stoletju nato večkrat ponovno izdana. Takšen primer kaže na kompleksnosti primerjalne zgodovine enega samega uredniškega dogodka, ki je bolj ali manj trajno zadeval vse evropske države.

Pozornost si seveda zaslužijo tudi ponovni prevodi, ki kažejo trajen pomen nekega dela. Lahko jih spodbudijo spremembe izvirnika – dodatni posegi avtorja v besedilo, kakor v primeru *The Origin of Species*, ali izboljšanje izdaje starega teksta – ali pa razvoj ciljnih kultur, ki narekuje drugačno umestitev dela v kulturno okolje, mogočo z revizijo prejšnje verzije ali verzij. Ta proces je najbolj očitno viden na področju literature in filozofije. Vendar pa je v vseh primerih – prvi prevod, referenčni prevod, več prevodov in ponovni prevodi – *kvalitativna* obravnava prevedenega dela neločljiva od *konteksta*, v katerem je nastalo; ta kontekst vključuje prevajalca, a se posveča tudi okoliščinam nastanka prevoda, na primer: V katerem mediju? Za kakšno bralstvo?

Zgodovina prevodov nazadnje kot vsako zgodovinsko delo vključuje poskus periodizacije, ki v primeru Evrope sega v zadnja stoletja pred skupno dobo, k Rimljanom, ki so v latinščino prevajali iz grščine, a tudi iz etruščine in punskega jezika. Latinščina nato postopoma postane referenčni jezik, če že ne v splošni rabi, pa za izobraženo elito, vse dokler se ne pojavijo prevodi v ljudske jezike. Tako na primer v vzhodno-srednji Evropi »prvi teksti v ljudskih jezikih ugledajo luč dneva ravno zaradi prevodov verskih besedil« (Chalvin, et al., 2019, 17). Izum tiska leta 1455 predstavlja odločilen trenutek v evropskem merilu, njegov prvi dosežek pa je objava prevoda – in sicer prevoda Biblije v Jerômovi latinski različici, sledijo pa mu mnogi drugi delni ali celoviti prevodi v evropske ljudske jezike, ki se pojavijo na različnih stopnjah razvoja jezikovnih in prostorskih področij s spreminjajočimi se mejami. Biblija, ki je strukturirala del razvoja evropskih literatur, je tako eden izmed kulturnih elementov, ki jih je treba upoštevati pri periodizaciji »kulturnega« v Evropi, a še zdaleč ne edini.

Zgoraj smo videli, da so obravnavani zgodovinski pregledi za izhodišče izbrali bodisi geopolitično bodisi jezikovno področje. Glede na to, ali se izbira področja osredotoča predvsem na jezik ali na prostor, se lahko kriteriji periodizacije razlikujejo in pripeljejo do različnih *predstavitev*, kar kaže primerjava štirih izmed omenjenih del.

Historia de la traducción en España in *Histoire de la traduction littéraire en Europe médiane* se osredotočata na geopolitično področje. Špansko publikacijo so uredniki pravzaprav razdelili na dva velika, a po pomembnosti in obsegu neenakovredna dela: I. »La traducción en el ámbito de la cultura castellana« (približno dve tretjini celote) in II. »La traducción en otros ámbitos lingüísticos y culturales« (približno tretjina), pri čemer je drugi del razdeljen na katalonsko (pribl. šestina), galsko in baskovsko področje (slednji skupaj predstavljata nekaj manj kot šestino dela). Geopolitična opcija je tu pravzaprav razčlenjena glede na jezikovne opcije. Delo sopostavlja štiri jezikovna območja, pri čemer privilegira kastiljsko; to je deležno podrobne periodizacije v osmih poglavjih, ki predstavi pomembna poglavja tradicionalnega zgodovinskega o kastiljski književnosti, medtem ko se obravnava drugih jezikov osredotoča na moderno dobo.

Uredniška ekipa *Histoire de la traduction littéraire en Europe médiane* je bila soočena s kompleksnejšo situacijo, saj je izbrala geopolitično področje, ki za razliko od Španije še ni dolgo združeno: gre za intelektualno konstrukcijo okrog pojma »*prevajalsko področje*«, katere koherentnost je bila predhodno definirana. Njen rezultat je upoštevanje regionalnega prostora med nemško-govorečim in ruskim območjem, ki obsega šestnajst jezikov (pri čemer je grški jezikovni prostor izključen). Splošna struktura dela vzpostavlja periodizacijo, ki temelji na štirih velikih zaporednih obdobjih, znotraj katerih so skupaj obravnavani vsi jeziki – pri čemer ne gre brez nekaj prekrivanja – od prvega obdobja, ki ga zaznamujejo predvsem verski prevodi, do zadnjega, ki pokriva obdobje 1945–1989. Jezikovne raznolikosti tu ostajajo podrejene začetni izbiri geografskega področja.

Publikaciji *Oxford History of Literary Translation in English* in *Histoire des traductions en langue française* sta za svoje izhodišče izbrali jezikovno komponento. Obe zbirki (angleška je še nedokončana) vsebujeta podobna splošna poglavja o prevajalcih, teorijah prevajanja in pogojih zanj, o sociometričnih vidikih, utemeljenih na statistikah, vendar pa k strukturi svojih osrednjih delov pristopata na različen način. V *Oxford History of Literary Translation in English* prevladuje razvrstitev po prevajanih jezikih, z izjemo II. zvezka (obdobje 1550–1660), ki se v svojem glavnem delu (šest od desetih poglavij) odloči za razporeditev po literarnih žanrih. III. (1660–1790) in IV. zvezek (1790–1900) sta razporejena glede na izvirne jezike: v III. zvezku najdemo pet od desetih poglavij, ki so razdeljena na 1) klasično književnost (književnost v klasičnih jezikih), 2) francosko književnost, 3) druge sodobne književnosti 4) orientalske in srednjevzhodne književnosti ter 5) novolatinsko književnost, medtem ko

IV. zvezek izvornim jezikom posveti sedem od dvanajstih poglavij. Prednost takšne razporeditve je dober pregled nad izvornimi jeziki in nad kvantitativno razsežnostjo vsakega izmed njih, manj razpoznaven pa je razvoj vloge prevodov v različnih fazah obravnavanega obdobja. Uredniki *Histoire des traductions en langue française* so si po drugi strani prizadevali v vsakem poglavju ohraniti zgodovinsko perspektivo – to navodilo sicer ni bilo vedno upoštevano – in so v vse zvezke vključili »pregled«, ki za vsako obravnavano obdobje poda nekaj glavnih ugotovitev. Kljub temu pa lahko znotraj več poglavij opazimo razdelitev po jezikih ali večjih skupinah jezikov.

Ugotovimo lahko, da so sprejete odločitve večinoma rezultat prepleta dveh možnih izhodišč obravnave (prostorsko področje, samo razdeljeno na geografsko ali politično, ali jezikovno področje, s poudarkom na izvornih jezikih). Ta prožnost pri izbiri gledišča sicer vpliva na način predstavitve gradiva, vendar pa še vedno prevladuje zgodovinska perspektiva.

Pričujoči premislek še zdaleč ne zaobjema vseh težav raziskave o zgodovini prevodov na območju, ki ga, vsaj hipotetično, predstavlja Evropa. Lahko jim dodamo zlasti: izobraževanje prevajalcev, razvoj pravic, povezanih z intelektualno lastnino – razprave z začetki na Bernski konvenciji leta 1886 odpirajo še vedno aktualno vprašanje »pravice do znanja« – posredovanje javnih institucij pa tudi mesto, tako v kvantitativnem kot kvalitativnem smislu, ki ga ta ali oni prevod zavzema v razmerju do izvirne produkcije danega področja. Začetno vprašanje ostaja: ali je hipoteza o bolj ali manj homogenem evropskem področju potrjena? Ali lahko že dostopni delni rezultati predstavljajo podlago za »evropsko zgodovino prevodov« – ki je lahko samo dolgoročno zastavljen cilj? Omenjene in poudarjene različne možnosti, podkrepljene z opaznimi razhajanjmi pri predstavitvi rezultatov lahko pripeljejo do zaključka, da je izraz »zgodovine« morda treba ohraniti v množini. V vsakem primeru morajo biti že dostopna dela razumljena kot delni pristopi, ne kot zgledi, sicer pa so v fazi nastajanja tudi drugi projekti, kot na primer »*Istoria traducerilor în limba română*«.

V Evropi nastali in razširjeni prevodi, ki včasih predstavljajo druge dele sveta, omogočajo dostop do kulturne dediščine drugih držav. V čem in kako pa prispevajo tudi k oblikovanju »evropske civilizacije«? (Ne da bi se spustili v kompleksno razpravo o dvojici kultura/civilizacija, ki zadeva več evropskih jezikov.)¹ Opazimo lahko, da je izraz »civilizacija«, ki se je v francoščini pojavil nekje na polovici 18. stoletja, tesno povezan z idejo napredka (*mouvement de progres*), ki je bolj kolektiven kot individualen. Aprila 1828 François Guizot ob začetku svojega predavanja o *Histoire générale de la civilisation en Europe depuis la chute de l'Empire romain jusqu'à la Révolution française* zatrdi:

1 Gl. Espagne, 2004, 195–204.

»Očitno je, da obstaja evropska civilizacija; da se v civilizaciji različnih držav Evrope pojavi določena mera enotnosti; da izvira iz podobnih pojavov, navkljub velikim razlikam v času, prostoru in okoliščinah; da temelji na istih zakonitostih in skoraj povsod vodi do sorodnih rezultatov. Torej evropska civilizacija obstaja« (Guizot, 1928, 5).

Guizot območje te civilizacije pravzaprav omeji na Nemčijo, Anglijo in Francijo, z nekaj omembami Španije, Italije in Nizozemske; vendar pa v nadaljevanju svojega dela hitro sklene pustiti ob strani splošno zgodovino evropske civilizacije vseh narodov, ki so jo sooblikovali, in se posveti le deželi, katere civilizacija se zdi najbolj celovita, najbolj komunikativna, ki je najbolj burila evropsko domišljijo: Franciji ... Takšen pristop, ki se lahko zdi karikiran, vendarle priča o prizadevanju za koncipiranje evropskega prostora kot nosilca civilizacije, ki sega onkraj narodnostnega prostora. Kmalu za Guizotom njegov učenec Jean-Jacques Ampère marca 1830 v Marseillu (Athénée) predavanje o literaturi otvori z ugotovitvijo, da »mora filozofija literature in umetnosti izhajati iz primerjalne zgodovine umetnosti in literature vseh ljudstev« (Ampère, 1867, 3). Za primer vzame srednji vek, ki ponuja »celoten nabor pesništva, ki se razprostira po vsej Evropi. [...] Vse to pesništvo je iz iste družine, iz istega *temelja*« (30); da bi to pokazal, nazadnje pravi, da bo priskrbel »toliko natančnih prevodov, kot bo le mogoče« (47).

Prevodi so torej prvovrstno sredstvo, s katerim se lahko – ne da bi pri tem zgradili virtualno, idealno Evropo – približamo bolj globalni in celostni konceptiji Evrope, kot bi bila tista, ki bi se omejevala na preprost seštevek nacionalnih produkcij. Nasprotno od znane formulacije Umberta Eca jezik Evrope ni prevajanje, temveč Evropa premore skupek prevodov, ki so kot dela zmožni premostiti vse ovire, ki jih lahko geografija, politika, religije, etnične korenine, itd. postavijo med prebivalce raznolikih območij. V čem prevodi prispevajo k oblikovanju evropske civilizacije? Preučevanje se nadaljuje.²

Viri in literatura

- Albrecht, J. / Plack, I., *Europäische Übersetzungsgeschichte*, Tübingen, Narr, 2018.
- Ampère, Jean-Jacques, *Mélanges d'histoire littéraire et de littérature*, I, Pariz, Michel Lévy Frères, 1867.
- Bourdieu, P. (ur.), »Le marché des biens symboliques«, *L'Année sociologique*, št. 22, 1971, 49–126.
- Cassin, Barbara (ur.), *Vocabulaire européen des philosophies. Le dictionnaire des intraduisibles*, Pariz, Le Seuil/Le Robert, 2004.
- Chalvin, A. et al. (ur.), *Histoire de la traduction littéraire en Europe médiane. Des origines à 1989*, Presses Universitaires de Rennes, 2019.

2 Članek je iz francoščine prevedla Petruša Golja.

- Chevrel Y. & Masson J.-Y. (ur.), *Histoire des traductions en langue française*, 4 knjige, Lagrasse, Verdier, 2012–2019.
- Darwin, Charles, *L'Origine des espèces au moyen de la sélection naturelle, ou la lutte pour l'existence dans la nature*, Pariz, C. Reinwald & Cie, 1873, iii.
- Darwin, Charles, *L'Origine des espèces au moyen de la sélection naturelle, ou la lutte pour l'existence dans la nature*, Pariz, C. Reinwald & Cie, 1876, iii.
- Espagne, M., »Bildung«, v: Cassin, B. (ur.), *Vocabulaire européen des philosophies*, Le Robert/Seuil, 2004, 195–204.
- Guizot, F., *Cours d'histoire moderne. Histoire générale de la civilisation en Europe depuis la chute de l'Empire romain jusqu'à la Révolution française*, Bruselj, L'Imprimerie des Vandooren Frères, 1828.
- Lafarga, F./Pegenaute, L. (ur.), *Historia de la traducción en España*, Salamanca, Ambos mundos, 2004.
- Langevin, P., [Uvodnik], *La Pensée. Revue du rationalisme* (CERM), št. 1, april–junij 1939.
- Peter, F. in Gillespie, Stuart (ur.), *The Oxford History of Literary Translation in English*, 4 knjige, Oxford University Press, 2006–2010.
- Riikonen, H. K. et al. (ur.), *Suomennoskirjallisuuden historia*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2 zvezka, 2007.
- Vallotton, F. »Une histoire européenne du livre et de l'édition: enseignements et perspectives«, *Histoire et civilisation du livre*, 8. knjiga: »Pour une histoire transnationale du livre«, 2012, 31–51.

Prevodi in njihov doprinos k oblikovanju evropske kulturne dediščine

Ključne besede: zgodovina prevodov, kulturni transferji, evropska kulturna dediščina, znanosti, interdisciplinarnost

Možnosti, za katere se je odločila šesterica del, objavljenih med leti 2004 in 2019, nas spodbujajo k izoblikovanju zgodovine, ki bo prikazala doprinos prevodov k evropski kulturni dediščini. Ti predstavljajo vlogo kulturnih transferjev na področjih religije in filozofije, zgodovinopisja, prava in znanosti. Zgodovina prevodov, ki neprekinjeno krožijo po Evropi, je tako še posebej ustrezno orodje za razumevanje oblikovanja »evropske civilizacije«.

Translations and their Contribution to the Formation of a European Heritage

Keywords: history of translations, cultural transfers, European heritage, sciences, interdisciplinarity

The options chosen by six books published between 2004 and 2019 allow us to consider a history of the contribution of translations to European heritage, enabling cultural transfers in the fields of religion and philosophy, historiography, law and science. Thus, the history of translations, which have continued to circulate in Europe, is a valuable tool for understanding the formation of a “European civilization”.

O avtorju

Yves Chevrel je študiral na elitni visoki šoli École Normale Supérieure. Med letoma 1966 in 1983 je bil zaposlen na Univerzi v Nantesu, potem pa je bil od leta 1983 do 2001 profesor na pariški Sorboni. Leta 1982 je izdal monografijo o naturalizmu (*Le Naturalisme. Étude d'un mouvement littéraire international*). Posvečal se je tudi metodologiji in poučevanju primerjalne književnosti. Tudi pri nas je dobro znana njegova knjiga o primerjalni književnosti, *La littérature comparée* (PUF, 1989, zbirka »Que sais-je?«), ki je letos doživela že osmo izdajo in je prevedena v številne jezike. V zadnjih letih je z Jean-Yvesom Massonom (iz pariške Sorbone) vodil kolektivni projekt o zgodovini francoskih prevodov (knjiga v štirih zvezkih je izšla med letoma 2015 in 2019).

E-naslov: yves.chevrel@free.fr

About the author

A former student of the École Normale Supérieure, **Yves Chevrel** was employed at the University of Nantes between 1966 and 1983. From 1983 to 2001 he was a professor at the Sorbonne in Paris. In 1982, he published a monograph on naturalism (*Le Naturalisme. Étude d'un mouvement littéraire international*). Yves Chevrel also devoted himself to the methodology and teaching of comparative literature. His book on comparative literature, *La littérature comparée*, (PUF, 1989, collection “Que sais-je?”), is also well known in Slovenia, which this year saw its eighth edition and has been translated into many languages. In recent years, he has directed a collective project with Jean-Yves Masson (University of Paris-Sorbonne) about the history of French language translations, with four volumes being published between 2015 and 2019.

Email: yves.chevrel@free.fr